

УДК 343.916/(477)(075.8)

**«ВОЄННИЙ СТАН», «БОЙОВА ОБСТАНОВКА» ТА «ЧАС
ПЕРЕБУВАННЯ НА ВІЙСЬКОВІЙ СЛУЖБІ», ЯК ОСОБЛИВІ
ОБСТАВИНИ ЧИННОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОМУ ЩОДО
ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ У ЧАСІ**

Бодаєвський В.П.

*Кримський економічний інститут ДВНЗ «Київський національний економічний університет
ім. В. Гетьмана, Сімферополь, Україна*

Статтю присвячено проблемі чинності закону про кримінальну відповідальність щодо військових злочинів у часі. В рамках цього дослідження проведено аналіз специфічних обставин часу та розглянуто механізм їх впливу на чинність кримінального закону щодо військових злочинів у часі.

Ключові слова: воєнний стан, стан війни, воєнний час, бойова обстановка, бойові дії, воєнні дії, час перебування на військовій службі, чинність кримінального закону у часі.

Проблемі чинності закону про кримінальну відповідальність (далі – кримінальний закон) у часі присвячена велика кількість наукових праць і це не випадково, оскільки розглядуваний кримінально-правовий інститут є гарантом правильного вирішення кримінальних справ у багатьох випадках. Проте, в Україні зовсім не існує досліджень, які б стосувалися чинності кримінального закону щодо військових злочинів у часі. Між тим, даний інститут відносно військових злочинів має свою специфіку, котра пов'язана з такими особливими обставинами часу, як «військовий стан», «бойова обстановка» та «час перебування на військовій службі». В юридичній літературі України ці категорії розглядалися тільки у контексті характеристики ознак об'єктивної сторони та суб'єктів військових злочинів. Найбільш відомими науковими працями у цій сфері є роботи таких вчених, як В.О. Бугаєв, С.І. Дячук, В.І. Касінюк, В.А. Клименко, М.І. Карпенко, М.Й. Коржанський, М.І. Панов, М.М. Сенько, М.І. Хавронюк, С.О. Харитонов, О.А. Чуваков та інші.

Значення вирішення досліджуваної проблеми особливо зростає у зв'язку з участю України, як рівноправного члена світової спільноти, в міжнародних миротворчих місіях (військових операціях), нестабільністю міжнародної обстановки та існуванням міжнародного тероризму.

Метою даної статті є проведення аналізу специфічних обставин часу та дослідження механізму їх впливу на чинність кримінального закону щодо військових

злочинів у часі, а також формулювання висновків стосовно розглядуваної проблеми та внесення пропозицій по її розв'язанню.

В науці кримінального права майже загально визнаною є думка, що чинність кримінального закону у часі означає можливість чи неможливість застосування певного кримінального закону (у той чи інший час конкретного суспільно небезпечного діяння)» [1, с. 196].

Ці питання законодавець передбачив в статтях 4 і 5 Загальної частини Кримінального кодексу України (далі – КК). Їх положення мають обов'язкову силу і для кримінального закону щодо військових злочинів, проте застосування окремих із них, в цьому випадку, залежить також і від настання, як вказувалося, відповідних обставин часу.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 4 КК України: «Злочинність і караність діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, який діяв на час вчинення цього діяння». У свою чергу, ч. 3 ст. 4 КК України встановлено, що: «Часом вчинення злочину визначається час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності».

Застосування цих нормативних приписів Загальної частини КК України стосовно військових злочинів законодавець традиційно пов'язує з перебуванням армії на положенні мирного часу та в умовах воєнного стану чи їх підрозділів в умовах бойовій обстановці, а також з часом перебування особи на військовій службі [2, с. 129-130; 3, с. 5-6]. За прямими вказівками розділу XIX КК України окремі його статті або їх частини починають діяти тільки з моменту настання умов воєнного стану чи бойової обстановки і до їх закінчення. Тому, виникає необхідність визначитися із смисловим навантаженням, яку несуть в собі поняття «воєнний стан» та «бойова обстановка».

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 06 квітня 2000 р., а також абз. 11 ст. 1 Закону України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 р., воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. Воєнний стан вводиться за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України указом Президента України, який підлягає затвердженню Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення Президента України. Скасовується воєнний стан за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України указом Президента України в разі усунення загрози нападу чи небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності. З пропозицією про скасування воєнного стану до Президента України може звернутися й Верховна Рада України. Про введення або скасування воєнного стану негайно оголошується в засобах масової інформації (статті 5 та 7 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»).

Отже, законодавець зв'язав моменти настання та припинення дії умов воєнного стану з часом оголошення про це в засобах масової інформації, а тому, саме цей час повинен слугувати своєрідним орієнтиром набрання або припинення чинності кримінальним законом щодо військових злочинів, котрі розраховані на дані умови. Відповідно, і час вчинення військових злочинів в умовах воєнного стану повинен обмежуватися часом оголошення настання або припинення цих умов.

В даному випадку слід підкреслити, що на відміну від кримінального законодавства колишнього СРСР та КК Російської Федерації, чинний КК України не використовує поняття «воєнний час», замість нього, як вже вказувалося, передбачається термін «воєнний стан». Ці поняття, хоча і схожі за змістом, але не є тотожними. Так, відповідно до ст. 4 Закону України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 р., воєнний час настає з моменту оголошення стану війни чи фактичного початку воєнних дій, а закінчується у день і час припинення стану війни. У разі збройної агресії або загрози нападу на Україну Президент України приймає рішення про введення воєнного стану та подає його Верховній Раді України на схвалення чи затвердження, а також вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни. Органи державної влади та органи військового управління, не чекаючи оголошення стану війни, вживають заходів для відсічі агресії. На підставі відповідного рішення Президента України Збройні Сили України разом з іншими військовими формуваннями розпочинають воєнні дії.

Отже, час введення воєнного стану може і не співпадати з часом оголошення стану війни, а крім того, під час введення та дії воєнного стану можуть не вестися і воєнні дії, а таким чином, він може існувати поза межами воєнного часу. Поняття «воєнний стан» за чинним законодавством військової сфери, на відміну від поняття «воєнний час», свідчить не тільки про об'єктивну обстановку даного періоду, але й про особливий правовий режим діяльності різних державних органів у цей час.

Якщо термін «воєнний стан» безпосередньо визначений вітчизняним військовим законодавством, то поняття «бойова обстановка» не знайшло такого закріплення в жодному нормативно-правовому акті України. Як наслідок цього, є різне його визначення в юридичній літературі. Так, наприклад, М.І. Хавронюк вважає, що під бойовою обстановкою розуміється певний стан військових з'єднань, частин (кораблів) та (або) підрозділів, за якими вони ведуть погоджені дії з метою знешкодження (розгрому) військового супротивника, оволодіння важливими районами (рубежами) або утримання їх і виконання інших тактичних завдань [4, с. 102]. У свою чергу, М.І. Панов вважає, що бойова обстановка – це період знаходження військової частини, підрозділу, окремих військовослужбовців у безпосередньому зіткненні і протиборстві з противником, підготовка чи ведення бою (бойової операції) [5, с. 13].

Загальні принципи тлумачення законодавства вказують на необхідність при застосуванні нормативних приписів кримінального закону щодо військових злочинів розглядати буквальний зміст терміну «бойова обстановка». Для визначення цього терміну необхідно звернутися до його етимологічного значення. В тлумачному словнику С.І. Ожегова поняття «бойова обстановка» відноситься до категорій «бойовий», що означає ведення бою, та «обстановка» – стан, умови існування чогось. Термін «бій» С.І. Ожегов розглядає як озброєне зіткнення, битву [6,

с. 66, 557]. Радянська військова енциклопедія визначає бойову обстановку, як сукупність чинників та умов, що складаються в районі ведення бойових дій у відповідний час і котрі впливають на підготовку та виконання підрозділами, частинами та з'єднаннями бойового завдання [7, с. 551].

Отже, етимологічне значення терміну «бойова обстановка» пов'язано із станом військ в умовах бою. Офіційне визначення поняття «бій» надається в абз. 1 п. 1 глави 1 розділу 1 Бойового статуту Сухопутних військ, ч. II (батальйон, рота), введеного в дію наказом командувача Сухопутними військами Збройних Сил України від 29 грудня 2010 р. № 574 (далі – Бойовий статут), «бій – основна форма тактичних дій військ (сил), узгоджені за метою, місцем і часом удари, вогонь і маневр військових частин, підрозділів (кораблів, літаків) для відбиття ударів противника, його знищення (розгрому) та виконання інших завдань в обмеженому районі протягом короткого часу. Бій може бути загальновійськовим, вогневим, повітряним, протиповітряним, морським».

Отже, бойова обстановка в узькому розумінні – це стан військ (сил) в умовах бою (основної форми тактичних дій), а в широкому розумінні – це стан військових частин, підрозділів (кораблів, літаків) під час здійснення ними тактичних дій по виконанню бойових завдань в обмеженому районі протягом короткого часу.

Поруч з терміном «бойова обстановка» в юридичній літературі зустрічаються терміни «бойові дії» та «воєнні дії», але вони не є тотожними. На наш погляд, поняття «бій» охоплюється поняттям «бойові дії», оскільки, як регламентується ч. 2 п. 3 глави 1 розділу 1 Бойового статуту, «Характерними рисами сучасного загальновійськового бою є:... швидкоплинність і динамічність бойових дій,... ». Звідси випливає, що й поняття «бойова обстановка» охоплює поняття «бойові дії», тобто вони співвідносяться як ціле та його частина. Радянська воєнна енциклопедія визначає бойові дії як організоване застосування сил та засобів для виконання бойових завдань частинами, з'єднаннями та об'єднаннями Збройних Сил [8, с. 539].

Що стосується співвідношення понять «бойові дії» (відповідно, «бойова обстановка») та «воєнні дії», то в цьому випадку слід погодитися з висловлюваннями М.А. Кудинова, котрий розрізняє їх посилаючись на те, що воєнні дії ведуться тільки на стратегічному рівні. [3, с. 18]. З цього приводу необхідно також зазначити, що дана позиція є традиційною для вітчизняної воєнної науці. Так, наприклад, Радянська воєнна енциклопедія визначає воєнні дії, як стратегічні дії Збройних Сил по розгрому противника на суші, у повітрі та на морі [9, с. 260]. На нашу думку, законодавчим підтвердженням цьому можуть слугувати цитовані нами положення ст. 4 Закону України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 р., де, як вже вказувалося, передбачається, що воєнні дії розпочинаються Збройними Силами України разом з іншими військовими формуваннями на підставі відповідного рішення Президента України.

Аналіз військового законодавства України (зокрема, положень глави 2 розділу 1 Бойового статуту тощо) вказує на те, що часові рамки умов бойової обстановки обмежуються строками отримання бойового завдання (бойового розпорядження чи наказу), на ведення бойових дій підрозділами, частинами, з'єднаннями, та виконання бойового завдання. В даному випадку необхідно звернути увагу, що наведені положення є основою позиції багатьох російських фахівців кримінально-правової сфери, які спеціалізуються на військових злочинах [3, с. 19; 10, с. 12].

Отже, саме з настанням зазначених обставин вступає в дію або припиняє діяти кримінальний закон щодо військових злочинів, котрий розрахований на період існування умов бойової обстановки. Відповідно, і час вчинення військових злочинів в умовах бойової обстановки обмежується рамками наведених обставин.

Бойова обстановка може створюватися не тільки на фронті, але і в тилу (наприклад, під час десанту противника або повітряних нальотів), а також мати місце як у військовий час, так і в мирний час (наприклад, при ліквідації прикордонних конфліктів тощо) [4, с. 102].

Дослідження нормативних приписів чинного закону України про кримінальну відповідальність щодо військових злочинів дозволяє поділити їх за часовими ознаками на три групи: 1) на нормативні приписи кримінального закону щодо військових злочинів дія яких не пов'язується з умовами воєнного стану чи бойової обстановки (передбачені статтями 406, 412, 414-417, 419, 422 КК України); 2) на нормативні приписи дія яких диференціюється у залежності від мірного часу та існування умов воєнного стану чи бойової обстановки (передбачені статтями 402-405, 407-411, 413, 418, 420-421, 423-426, 428, 431, 434 КК України); 3) на нормативні приписи, які діють тільки під час існування умов воєнного стану чи бойової обстановки (передбачені статтями 427, 429-430, 432-433, 435 КК України).

Третю групу нормативних приписів в науці кримінального права прийнято традиційно називати військово-кримінальним законодавством воєнного часу [2, с. 129]. На нашу думку, застосування цього терміну відносно чинного кримінального законодавства України є некоректним, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 3 КК України, законодавством України про кримінальну відповідальність є виключно Кримінальний кодекс України, а тому виділення зазначеної групи нормативних приписів в окреме законодавство було б неправильним.

Як вже вказувалося, чинність кримінального закону щодо військових злочинів обмежується також й часом перебування особи на військовій службі. Тому, військовослужбовці та прирівняні до них особи (військовозобов'язані під час проходження навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів) за злочини, що вчинені ними до військової служби, несуть відповідальність не за нормативними приписами кримінального закону щодо військових злочинів, а за загальнокримінальними нормативними приписами. І навпаки, особи, що вчинили військові злочини під час проходження військової служби, притягуються до кримінальної відповідальності за кримінальним законом щодо військових злочинів, й навіть якщо вони до цього моменту були звільнені із армії.

Таким чином, для того щоб правильно застосувати кримінальний закон щодо військових злочинів необхідно точно визначити : а) час його дії в залежності від мірного часу та від настання умов воєнного стану чи умов бойової обстановки; б) час вчинення військового злочину, тобто коли він вчинений у мирний час або в умовах воєнного стану чи в умовах бойової обстановці; в) чи знаходилася особа на військовій службі (для військовозобов'язаних – на навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборах) під час вчинення військового злочину.

На відміну від поняття «воєнний стан», котре має законодавчу регламентацію визначення, а також порядку його введення та скасування, визначення терміну «бойова обстановка» не передбачено жодним нормативно-правовим актом України. На сьогоднішній день вирішення даної проблеми відбувається шляхом буквального

тлумачення змісту вказаного терміну та застосування поняття «бій», що передбачено, наприклад, Бойовим статутом Сухопутних військ, а тому і межі існування умов бойової обстановки визначаються виходячи із регламентації терміну «бій». На нашу думку, такий підхід до розв'язання вказаної проблеми є порушенням основного принципу кримінального права – принципу законності.

Виходячи з цього, вважаємо за необхідне доповнити ст. 402 КК України приміткою, у якій пропонуємо визначити термін «бойова обстановка» для всіх статей розділу XIX КК України, котрі на нього посилаються, та передбачити критерії визначення початку та закінчення умов бойової обстановки. У зв'язку з вказаним, нами пропонується авторське визначення терміну «бойова обстановка», під якою слід розуміти стан військових частин, підрозділів (кораблів, літаків) під час здійснення ними тактичних дій по виконанню бойових завдань в обмеженому районі протягом короткого часу.

Список літератури

1. Кримінальне право. Загальна частина: Підручник / За ред. А.С. Беницького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. – К. : Істина, 2011. – 1112 с.
2. Чхиквадзе В.М. Советское военно-уголовное право : учебное пособие / В.М. Чхиквадзе. – М. : Юрид. изд-во Мин. юст. СССР, 1948. – 452 с.
3. Кудинов М.А. Теоретические и правовые основы уголовной ответственности за преступления против военной службы, совершаемые в военное время и в боевой обстановке : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М.А. Кудинов. – М., 2004. – 223 с.
4. Хавронюк М.І. Військові злочини : комент. законодавства / Хавронюк М.І., Дячук С.І., Мельник М.І. ; відп. ред. М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. – К. : А.С.К., 2003. – 272 с.
5. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навч. посіб. / Г.М. Анісімов, Ю.П. Дзюба, В.І. Касинюк та ін.; за ред. М.І. Панова. – Х. : Право, 2011. – 184 с.
6. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 53000 слов / С.И. Ожегов; под общ. ред. проф. Л.И. Скворцова. – 24-е изд., испр. – М. : Оникс : Мир и образование, 2008. – 1200 с.
7. Огарков Н.В. Советская военная энциклопедия. В 8-ми томах. Т. 7 // Под ред. Н.В. Огаркова. – М. : Воениздат, 1980. – 693 с.
8. Гречко А.А. Советская военная энциклопедия. В 8-ми томах. Т. 1 // Под ред. А.А. Гречко. – М. : Воениздат, 1976. – 637 с.
9. Огарков Н.В. Советская военная энциклопедия. В 8-ми томах. Т. 2 // Под ред. Н.В. Огаркова. – М. : Воениздат, 1979. – 654 с.
10. Маликов С.В. Расследование преступлений в районах вооруженного конфликта: монография // С.В. Маликов. – М. : Военный университет, 2005. – 170 с.

Бодаєвський В.П. «Военное положение», «боевая обстановка» и «время пребывания на военной службе», как особые обстоятельства действия уголовного закона касательно военных преступлений во времени. / В.П. Бодаєвський // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 180-186.

Статья посвящена проблеме действия закона об уголовной ответственности относительно военных преступлений во времени. В рамках этого исследования проведен анализ специфических обстоятельств времени и рассмотрен механизм их влияния на действие уголовного закона относительно военных преступлений во времени.

Ключевые слова: военное положение, состояние войны, военное время, боевая обстановка, боевые действия, военные действия, время пребывания на военной службе, действие уголовного закона во времени.

Bodayevskiy V.P. “Martial law”, “battle situation” and “ the time of stay at military service”, as special circumstances of criminal law action concerning military crimes in time / V.P. Bodajevskiy // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 180-186.

The article is devoted to the problem of the action of criminal responsibility law concerning military crimes in time. Within the framework of this research the analysis of specific circumstances of time has been conducted and the mechanism of their influence on the action of criminal law concerning military crimes in time has been investigated.

Keywords: a martial law, belligerency, war-time, battle situation, battle actions, military operations, time of stay at military service, the action of criminal law in time.